

ABDULLAH BOSNEVÎ'NİN TEFSİR RİSÂLELERİ VE TÜRKÇE ÂDİYÂT SÛRESİ TEFSİRİ

Gönderim Tarihi: 22.06.2017

Kabul Tarihi: 30.08.2017

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-4499-3035>

Mehmet Akif ALPAYDIN*

Öz

Aslen Bosnalı olan ve İbnü'l-Arabî ekolünün bir takipçisi olan Abdullah Bosnevî İslâmî ilimlerin farklı sahalarına dair birçok eser telif etmiş bir Osmanlı mutasavvıfıdır. İrfan yolculuğu kendisini Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerine sevkeden Bosnevî, nihâyet Konya'da karar kılmış ve burada vefat etmiştir. Eserleri arasında en çok bilineni, "Şârih-i Fusûs" olarak iştihar etmesine vesile olan, İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-hikem* isimli eseri üzerine kaleme aldığı *Tecelliyâtü arâisi'n-nüsûs fi menassâti hikemi'l-Fusûs* isimli şerhtir. Kaynak ve kütüphane taramaları Bosnevî'nin tefsir sahasında da irili ufaklı çok sayıda eserinin olduğunu göstermektedir. Müellifin özellikle bazı Kur'ân âyetlerini işârî üslûb üzere tefsîr ettiği risâleleri henüz tam manasıyla tespit edilebilmiş değildir. Makalede, Abdullah Bosnevî'nin tespit edebildiğimiz tefsir risâlelerine dair künye bilgileri zikredilecektir. Müellifin bu risâlelerinden birisi de Sultan İÖ. Murad'a ithâfen, kırk gün süren Bağdat muhasarasının zaferle sonuçlanması üzerine, hem Arapça hem de Türkçe olarak telif ettiği *Tefsîr-i Sûre-i Âdiyât*'tır. Makalede *Tefsîr-i Sûre-i Âdiyât*'ın Türkçe versiyonunun metni ve incelenmesi de yer alacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Tefsir, Müfessir, Abdullah Bosnevî, Âdiyât, Sûre.

Abdullah Bosnevi's Commentaries on the Qor'an and His Turkish Commenting on Surah al-Adiyat

Abstract

Abdullah Bosnevi, a Bosnian born Ottoman mystic who was a follower of Ibnu'l-Arabi school, compiled several works in various fields of Islamic sciences. His journey to wisdom threw him throughout different regions of Ottoman territory until he finally decided to settle in Konya where he died too. The most

---

* Dr., T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
Ph.D., Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism, Manuscript Institution of Turkey. İstanbul/Turkey (akifalp@hotmail.com).

well-known of his works and also the one that made him famous as “Şârih-i Fusûs” was *Tecelliyatu araisi'n-nusus fi menassati hikemi'l-Fusus* which was an explanation to *Fususu'l-Hikem* of Ibnu'l-Arabî. Review of literature showed that he had plenty of works in the commenting on the Qor'an. His treatises commenting the Qor'an in Ishârî way have not been fully identified yet. In this article, we will mention tag information that was found out about Abdullah Bosnevi's commentary treatises. One of those treatises was “*Tefsir-i Sure-i Adiyat*” which was compiled both in Arabic and Turkish and dedicated to Sultan Murad IV upon the victorious ending of the Baghdad siege that took forty days. Turkish version of “*Tefsir-i Sure-i Adiyat*” will also be analysed in this article.

Keywords: Ottoman, Commenting on the Qor'an, Commenter, Abdullah Bosnevî, Adiyat, Surah.

Giriş

İslam dîninin en temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm, nüzûlünden itibaren müslümanlar tarafından en ince ayrıntısına kadar anlaşılmaya ve özümsemeye çalışılmış bir kitaptır. Asırlar boyunca bu yönde gösterilen çabaların meyvesi olarak farklı üslûb ve muhtevaya sahip bir çok tefsir eseri kaleme alınmış ve zengin bir tefsir külliyatı oluşmuştur. Müfessirler, murâd-ı ilâhîyi kavrama gâyesiyle, kendi birikimleri, mezhep ve meşrebleri doğrultusunda âyetlerden istinbât ettiği sonuçları ümmetin istifâdesine sunmuşlardır. Örnek vermek gerekirse, bazı tefsir eserlerinde ayetlerin lügavî inceliklerinin beyanına, bazılarında itikâtle alakalı vecihlerinin açıklanmasına, bazılarında ahkâmın vaz'ına esas olacak yönlerinin tahliline ağırlık verilmiştir. Bununla birlikte, bu eserlerin münderecâtının bıçakla kesilmiş gibi birbirlerinden ayrılmadığını ve üslûb farklılıklarına rağmen muhteva geçişkenliğinin olduğunu söylemememiz gerekmektedir.

İslâm'ın yayılmasında ve kalplerde karar bulmasında büyük payları olan mutasavvife de kendi usulleri doğrultusunda tefsir eserleri kaleme almışlardır. Kökleri sahâbe ve tâbiûn dönemine kadar götürülen bu hareket, ilerleyen dönemlerde işârî tefsir ekolü olarak teşekkül etmiş, birçok sûfî müfessir bu külliyâta eserleriyle katkı sunmuşlardır.¹ Süleymî'nin (ö. 412/1021) *Hakâiku't-tefsîr*'i, Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *Letâifü'l-işârât*'ı, Necmeddin-i Kübrâ'nın (ö. 618/1221) *Bahru'l-hakâik*'i,

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998), 27-62.

Necmeddin-i Dâye'nin (ö. 654/1256) *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ı bu eserlerden en çok bilinenler arasındadır.

Tasavvufun sosyal hayatta mühim bir yere sahip olduğu Osmanlı dönemi de işârî tefsir açısından zengin bir dönemdir. Bu dönemde telif edilen eserlerde özellikle İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) ve talebesi Sadreddin Konevî'nin (ö. 673/1274) görüşlerinin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Molla Fenârî'nin (ö. 834/1431) *Aynü'l-a'yân*'ı, Baba Nimetullâh'ın (ö. 920/1514) *Fevâtihu'l-ilâhiyye ve'l-mefâtihu'l-gaybiyye*'si, Bursevî'nin (ö. 1137/1725) *Rûhu'l-Beyân*'ı ilk akla gelen eserler arasındadır.

İbnü'l-Arabî ekolünün temsilcisi olan Abdullah Bosnevî de tefsir üzerine telif ettiği -tespit edebildiğimiz- otuza yakın risâlesiyle tefsir ilminde önemli bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat Bosnevî'nin tefsir risâleleri üzerine henüz kapsamlı bir akademik çalışma yapılmadığı görülmektedir. Bu noktadan hareketle kaleme aldığımız bu makalede Abdullah Bosnevî'nin tefsir risâlelerine dair bilgiler verilecek ve bunlardan birisi olan Âdiyât sûresi tefsiri tahlil edilecektir.

I. Abdullah Bosnevî'nin Hayâtı

Şârih-i Fusûs, Abdî ve Gâibî isimleriyle meşhûr olan Abdullah Bosnevî 992/1584 senesinde Bosna'da doğdu. İlk tahsîlini memleketinde tamamlamasının ardından İstanbul'a geldi. İstanbul'da da bir süre ikamet ettikten sonra dönemin önemli bir merkezi olan Bursa'ya geçti. Bursa'da Hasan Kabâdûz'a intisâb etti ve kendisinden icâzet aldı. Abdullah Bosnevî 1046/1636 senesinde hac vazifesi için çıktığı yolculukta ilk olarak Mısır'a uğradı. Mısır'da bir süre bulunduktan sonra Hicaz'a geçti. Burada hac vazifesini ifa eden Bosnevî, dönüş yolunda Şam'da Muhyiddîn-i Arabî'nin türbesi civarında bir müddet inzivaya çekildi. Müteâkiben bazı ziyaretleri için uğradığı Konya'da rahatsızlandı ve 1054/1644 senesinde Konya'da ahirete irtihal etti. Vasiyeti üzere Sadreddin-i Konevî'nin yanına defnedildi.²

² Hayatı ile alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951), 2: 1263-1264, 2050; Muhammed el-Muhibbî, *Hulasatü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdi aşer* (Mısır: yy., 1284), 3: 86; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-fudalâ* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 1: 146; İbnü'l-Gazzî, Muhammed b. Abdurrahman, *Dîvânü'l-İslâm* (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1990), 1: 312-313; Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin, *Risâle-i Melâmiyye-i Bayrâmiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, no: 1164, vr. 32b-33a; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin esmâu'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951), 1: 476-477; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl alâ keşfi'z-zunûn*

II. Tefsire Dair Eserleri

Velûd bir âlim olan Abdullah Bosnevi farklı sahalarda birçok eser telif etmiştir.³ Bu eserlerden tefsir ile alakalı olanları şu şekilde kısaca sıralayabiliriz:

1. *Tefsîr-i Sûre-i Âdiyât*: Arapça ve Türkçe olmak üzere iki defa telif edilen eser, Abdullah Bosnevî'nin Âdiyât sûresi tefsîridir. Eserle ilgili ayrıntı zikredilecektir.

2. *el-Burhânü'l-celiyy ve'd-delîlü'l-aliyy*: Eser, Yûsuf sûresinin 24. âyeti⁴ perspektifinde, Hazret-i Yusuf ve Züleyha arasındaki hadiseye taalluk eden âyetlerin tefsîridir. Arapça olan eser 1047/1637 senesinde Mısır'da telif edilmiştir.⁵

3. *Sırr-ı Yakîn*: 1034/1624 senesinde telif edilen, Hicr sûresi 99. âyette⁶ yer alan yakîn kelimesinin tefsîri ile alakalıdır. Eserin dili Farsça'dır.⁷

(İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972), I: 228-229, 2:600-711; Bursalı Mehmed Tâhir, *Meşâyih-i Osmâniyeden Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiye, 1318), 30-34; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333), 1: 43; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Başlıklar, no: 2306, vr. 337-338; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin* (Beirut: Mektebetü'l-Müsenna - Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty.), 6: 81; Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm kâmusu terâcim*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beirut 2002, 4: 101; Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, 236-237; Mustafa Kara, "Abdullah Bosnevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988), 1: 87; Abdullah Kartal, "Bursa'da Bosnalı Bir Melâmî; Abdullah Bosnevî, Hayatı, Eserleri ve Bir Kasidesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/6 (1994): 297-304; Abdullah Kartal, "Abdullah Bosnevi ve Merâtib-i Vücûd ile İlgili Bir Risâlesi" (Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996), 1-11; Mehmet Akif Alpaydın, *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği* (İstanbul: İFAV, 2016), 100-101.

³ Eserleri ile alakalı ayrıntı için bkz. Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifin*, 1:476-477; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1:43-46; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, 6:81; Kartal, "Abdullah Bosnevi ve Merâtib-i Vücûd ile İlgili Bir Risâlesi", 11-28.

⁴ "And olsun ki kadın Yusuf'a karşı istekli idi; Rabbin'den bir işaret görmeseydi Yusuf da onu isteyeycekti. İşte ondan kötülüğü ve fenalığı böylece engelledik. Doğrusu o bizim çok samimi kullarımızdandır." Yûsuf, 12/24.

⁵ Eserin bir nüshası için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 3611/3.

⁶ "Sana ölüm (yakîn) gelip çatıncaya kadar da Rabbine kulluk et." Hicr, 15/99.

⁷ Bazı nüshaları için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, no: 2129/2; Haşim Paşa, no: 13/3. Carullah Efendi koleksiyonu, 2129 numarada kayıtlı olan nüsha Abdullah Bosnevî'nin eserlerinin bulunduğu bir mecmûa mahiyetindedir ve zahriyesinde, nüshanın müellif hattıyla mestûr olduğuna dâir bir not bulunmaktadır. Bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, no: 2129, vr. 1a. Bu nüshadaki eserlerin büyük

4. *Ref'u'l-hicâb fî ittisâli'l-Besmele bi-Fâtihati'l-Kitâb*: Risâle, besmelenin Fâtîha ile birlikte muttasılen kıraat edilmesinin fazîletine dâirdir. 1036/1627 senesinde İznik'te telif edilen eserin dili Arapça'dır.⁸

5. *Tecelli'n-nûri'l-mübîn fî mir'âti iyyâke na'büdü ve iyyâke neste'în*: Eser Fâtîha sûresinin 5. âyetinin⁹ tefsîridir. 1028/1619 senesinde telif edilen eserin dili Arapça'dır.¹⁰

6. *Müsteve'l-a'lâ fî'l-meşrebi'l-ahlâ*: Eser, Hûd sûresi 7. âyetinde¹¹ geçen "O'nun arşı su üzerinde idi" ifâdesinin tefsîridir. Arapça olan eser, 1028/1619 senesinde İznik'te telif edilmiştir.¹²

7. *Risâletü'l-evbe fî beyâni't-tevbe*: Eser, ilgili bazı âyetlerin tefsiri bağlamında tevbenin mahiyetine dâirdir. 1029/1620 senesinde telif edilen eserin dili Arapça'dır.¹³

8. *Risâletün fî tefsîri kaolihî te'âlâ hattâ izestey'ese'r-rusul*: Arapça olan eser, Yûsuf sûresinin 110. âyetinin¹⁴ tefsîridir.¹⁵

9. *Meşriku'r-rûhâniyye ve mağribu'l-cismâniyye*: Eser, Kehf sûresi 86. âyetin¹⁶ tefsiridir. Risâlenin dili Arapça'dır.¹⁷

çoğunluğu müellifin tefsîre dair kaleme aldığı risaleleridir. Müellife ait diğer bir mecmua için bkz. Hacı Mahmud Efendi, no: 2396.

⁸ Bazı nüshaları için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, no: 2129/5.

⁹ "Ancak Sana kulluk eder ve yalnız Senden yardım dileriz." Fâtîha, 1/5.

¹⁰ Bazı nüshaları için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, no: 2129/6; Şehid Ali Paşa, no: 2788/1; Hacı Mahmud Efendi, no: 2396/17; Beyazıt, no: 7919.

¹¹ "Hem O'dur ki gökleri ve yeri altı günde yarattı. Bundan önce ise O'nun arşı su üstünde idi. Bu kâinatı yaratması sizden hanginizin daha güzel iş yapacağını ortaya koymak içindir. Böyle iken sen onlara "öldükten sonra elbette dirileceksiniz." dersin, o kâfirler bunu haber veren Kur'ân'ı kasdederek "Bu, aldatıcı olma yönünden, besbelli bir büyüden başka bir şey değil!" derler." Hûd, 11/7.

¹² Eserin bazı nüshaları için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, no: 2129/7; Şehid Ali Paşa, no: 2788/4.

¹³ Risâlenin bazı nüshaları için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, no: 2129/8; Hacı Mahmud Efendi, no: 2396/10.

¹⁴ "Nihayet peygamberler ümitlerini kesecek hâle gelip yalanlandıklarını düşündükleri sırada, onlara yardımımız geldi de, böylece dilediğimiz kimseler kurtuluşa erdirildi. Azabımız ise, suçlular topluluğundan geri çevrilemez." Yûsuf, 12/110.

¹⁵ Eserin bir nüshası için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, no: 2129/9.

¹⁶ "Sonunda güneşin battığı yere ulaşınca onu, kara balçıklı bir suda batıyor gördü. Orada bir millete rastladı. 'Zülkarneyn! Onlara azap da edebilirsin, iyi muamelede de bulunabilirsin' dedik." Kehf, 18/86.

¹⁷ Eserin bazı nüshaları için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, no: 2129/10; Hacı Mahmud Efendi, no: 2040/9.

10. *Risâletün fî tefsîri kavlihî te'âlâ velev lâ en yekûnene'n-nâsu ümmeten vâhideten*: Risâle, Zuhruf sûresinin 33. âyetinin¹⁸ tefsîridir. 1030/1621 senesinde telif edilen eserin dili Arapça'dır.¹⁹

11. *Risâletün fî tefsîri kavlihî te'âlâ vehüve'llezî haleka's-semâvâti ve'l-arda fî sitteti eyyâm*: Eser, Hûd sûresinin 7. âyetinin²⁰ tefsiridir. 1030/1620 senesinde telif edilen eserin dili Arapça'dır.²¹

12. *Risâletün fî tefsîri kavlihî te'âlâ velekad erselnâ Mûsâ bi-âyâtinâ*: Risâle, Hûd sûresi 96. âyeti²² bağlamında Hazret-i Mûsâ'ya verilen mucizelerin izâhına dâirdir. 1030/1621 senesinde telif edilen eserin dili Arapça'dır.²³

13. *Risâletün fî tefsîri kavlihî te'âlâ velein ezakne'l-insâne minnâ rahmeh*: Risâle, Hûd sûresinin 9-11 âyetlerinin²⁴ tefsîridir. Eserin dili Arapça'dır.²⁵

14. *Lübbü'l-lübb fî beyâni'l-ekli ve's-şürb*: Eser, A'râf sûresinin 31. âyetinin²⁶ işârî yönden tefsîrine dairdir. 1033/1623 senesinde telif edilen eserin dili Arapça'dır.²⁷

---

¹⁸ "Eğer bütün insanlar (kâfirlere verdiğimiz nimetlere bakıp küfürde birleşen) bir tek ümmet olacak olmasalardı, Rahmân'ı inkâr edenlerin evlerine gümüşten tavanlar ve üzerine çıkacakları merdivenler yapardık." Zuhruf, 43/33.

¹⁹ Eserin bazı nüshaları için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, no: 2129/11; Hacı Mahmud Efendi, no: 2040/1; 2396/1.

²⁰ "Hem O'dur ki gökleri ve yeri altı günde yarattı. Bundan önce ise O'nun arşı su üstünde idi. Bu kâinatı yaratması sizden hanginizin daha güzel iş yapacağını ortaya koymak içindir. Böyle iken sen onlara "öldükten sonra elbette dirileceksiniz." dersin, o kâfirler bunu haber veren Kur'ân'ı kasdederek "Bu, aldatıcı olma yönünden, besbelli bir büyüden başka bir şey değil!" derler." Hûd, 11/7.

²¹ Risâlenin bir nüshası için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, no: 2129/12.

²² "Andolsun, Mûsâ'yı da âyetlerimizle ve açık bir delil ile gönderdik." Hûd, 11/96.

²³ Eserin bir nüshası için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, no: 2129/13.

²⁴ "Eğer insana tarafımızdan bir rahmet tattırır da, sonra bunu ondan çekip alırsak, şüphesiz o ümitsiz ve nankör olur. Ama kendisine dokunan bir sıkıntıdan sonra, ona bir nimet tattırırsak mutlaka, "Kötülükler benden gitti" diyecektir. Çünkü o, şımarık ve böbürlenmiş biridir. Ancak sabredip salih amel işleyenler böyle değildir. İşte onlar için bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır." Hûd, 11/9-11.

²⁵ Risâlenin bazı nüshaları için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, no: 2129/14; Hacı Mahmud Efendi, 2396/17m. (Bu risâleye ayrı bir demirbaş numarası verilmemiştir. Dolayısıyla 2396/17m numarasıyla atıf yapmayı uygun gördük. Risâle 157b-160a varakları arasındadır.)

²⁶ "Ey Ademoğulları! Her mescide güzel elbiselerinizi giyinerek gidin; yiyeğin için fakat israf etmeyin, çünkü Allah müsrifleri sevmeyiz." A'râf, 7/31.

15. *Keşfü's-sirri'l-mübhem fi evveli sûreti'l-Meryem*: Eser, Meryem sûresinin ilk 15 âyetinin tefsiridir. 1034/1625 senesinde telif edilen eserin dili Arapça'dır.²⁸

16. *Sirru'l-kabzi ve'l-asr fi tefsîri sûreti'l-Asr*: 1033/1624 senesinde telif edilen eser Asr sûresi tefsiridir. Eserin dili Arapça'dır.²⁹

17. *Lübbü'n-nüvât fi hakikati'l-kıyâm ile's-salât*: Risâle Mâide sûresinin 6. âyetinin³⁰ tefsiridir. Eserin dili Arapça'dır.³¹

18. *Dürrü'l-manzûm fi beyâni's-sirri'l-ma'lûm*: Eser, Yûnus sûresinin 13. âyetinin³² tefsiridir. Eserin dili Arapça'dır.³³

19. *Keşfü'l-esrâri'l-berarah fi tefsîri kavlihî te'âlâ kutile'l-insânu mâ ekferah*: Risâle, Abese sûresinin 17. âyetinin³⁴ tefsiridir. 1039/1639 senesinde telif edilen eserin dili Arapça'dır.³⁵

20. *Ziyâu'l-lem'i ve'l-berk min hazrati'l-cem'i ve'r-ratk*: Eser, Enfâl sûresinin 24. âyetinin³⁶ tefsiridir. Arapça olan eser 1039/1639 senesinde telif edilmiştir.³⁷

---

²⁷ Eserin bazı nüshaları için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, no: 2129/15; Hacı Mahmud Efendi, no: 2040/6; 2396/6m. (Bu risâleye ayrı bir demirbaş numarası verilmemiştir. Dolayısıyla 2396/6m numarasıyla atf yapmayı uygun gördük. Risâle 71a-77b varakları arasındadır.)

²⁸ Eserin bir nüshası için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, no: 2129/17.

²⁹ Eserin bir nüshası için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, no: 2129/18.

³⁰ "Ey İnananlar! Namaza kalktığımızda yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi, -başlarınızı meshedip- topuk kemiklerine kadar ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüpseniz yıkanıp temizlenin; şayet hasta veya yolculukta iseniz veya ayak yolundan gelmişseniz yahut kadınlara yaklaşmışsanız ve su bulamamışsanız temiz bir toprağa teyemmüm edin, yüzlerinizi, ellerinizi onunla meshedin. Allah sizi zorlamak istemez, Allah sizi arıtıp üzerinize olan nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz." Mâide 5/6.

³¹ Eserin bir nüshası için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, no: 2129/18m. (Bu risâleye ayrı bir demirbaş numarası verilmemiştir. Dolayısıyla 2129/18m numarasıyla atf yapmayı uygun gördük. Risâle 102b-103a varakları arasındadır.)

³² "Andolsun, sizden önceki nice nesilleri peygamberleri, kendilerine apaçık deliller getirdikleri hâlde (yalanlayıp) zulmettikleri vakit helâk ettik. Onlar zaten inanacak değillerdi. İşte biz suçlu toplumu böyle cezalandırırız." Yûnus, 10/13.

³³ Eserin bir nüshası için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, no: 2129/19.

³⁴ "Kahrolası insan ne kadar da nankördür." Abese, 80/17.

³⁵ Eserin bir nüshası için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, no: 2129/21.

³⁶ "Ey iman edenler! Size hayat verecek şeylere sizi çağırdığı zaman, Allah'ın ve Resûlü'nün çağrısına uyun ve bilin ki Allah, kişi ile kalbi arasına girer. Yine bilin ki, O'nun huzurunda toplanacaksınız." Enfâl, 8/24.

21. *el-Keşf 'ani'l-emr fi tefsîri sûreti'l-Haşr*: Eser, Haşr sûresinin 22-24. âyetlerinin³⁸ tefsiridir. 1040/1630 senesinde telif edilen eserin dili Arapça'dır.³⁹

22. *Risâletün fi't-takvâ ve'l-müttakîn*: Eser, ilgili bazı âyetler doğrultusunda takvâ ve müttakî kavramlarının değerlendirilmesine dairdir. Eserin dili Arapça'dır.⁴⁰

23. *Hal'u'n-na'leyn fi'l-vusûl ilâ hazrati'l-cem'ayn*: Eser, Tâhâ sûresi 12. âyetinde⁴¹ zikredilen "ayakkabılarını çıkar" ifâdesinin işârî yönden tefsiridir. Eserin dili Arapça'dır.⁴²

24. *Risâletün fi tefsîri kavlihâ te'âlâ kâle yâ Mûsâ innâ istafeytüke*: Eser, A'raf suresi 144-147 âyetlerinin⁴³ tefsiridir. Risâlenin dili Arapça'dır.⁴⁴

³⁷ Eserin bazı nüshaları için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, no: 2129/27; Haşim Paşa, no: 21/6.

³⁸ "O, kendisinden başka hiçbir ilâh olmayan Allah'tır. Gaybı da, görünen âlemi de bilendir. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir. Allah'tır gerçek İlah! O'ndan başka yoktur ilah! O Melik'tir, Kuddûs'tür, Selâm'dır, Mü'min'dir, Müheymin'dir, Aziz'dir, Cebbâr'dır, Mütekebbir'dir. Allah, müşriklerin iddialarından münezzeh ve yücedir. Allah o gerçek İlah'tır ki Hâlık'tır, Bârî'dir, Musavvir'dir. Hasılı, en güzel isimler ve vasıflar O'nundur. Göklerde ne var, yerde ne varsa hepsi O'nu tesbih ve tenzih eder. O, Aziz'dir, Hakim'dir." Haşr, 59/24.

³⁹ Eserin bir nüshası için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, no: 2129/29.

⁴⁰ Risâlenin bazı nüshaları için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, no: 2396/3m. (Bu risâleye ayrı bir demirbaş numarası verilmemiştir. Dolayısıyla 2396/3m numarasıyla atıf yapmayı uygun gördük. Risâle 26a-31a varakları arasındadır.)

⁴¹ *Şüphesiz yok ki, ben senin Rabbinim. Hemen ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen mukaddes vadi Tuvâ'dasın.* Tâhâ, 20/12.

⁴² Eserin bazı nüshaları için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, no: 2129/20; Hacı Mahmud Efendi, no: 2401; 2396/1; Nafiz Paşa, no: 503. Katip Çelebi'nin, bu eseri İbnü'l-Kâsî'ye (ö. 546/1151) nisbet ettiği görülmektedir. (Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1:722) Dolayısıyla bu eser bazı kataloglarda hatâen İbnü'l-Kâsî'ye nisbet edilmiştir. Fakat İbnü'l-Kâsî'nin eserinin adı *Hal'u'n-na'leyn ve iktibâsu'n-nûr min mevzi'i'il-kademeyn*'dir.

⁴³ "Ey Mûsâ! Vahiylere ve konuşmamla seni insanlar üzerine seçkin kıldım. Öyleyse sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol" dedi. Mûsâ için, Tevrat levhalarında her şeye dair bir öğüt ve her şeyin bir açıklamasını yazdık ve ona şöyle dedik: "Şimdi onları kuvvetle tut, kavmine de emret. Onları en güzelıyla alsınlar (uygulasınlar). Yakında size fasıkların yurduğunu göstereceğim." Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları âyetlerimden uzaklaştıracam. (Onlar) her âyeti görseler de ona iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Ama sapıklık yolunu görseler onu (hemen) yol edinirler. Bu, onların, âyetlerimizi yalanlamaları ve onlardan hep gafil olmaları sebebiyledir. Âyetlerimizi ve ahirete kavuşmayı yalanlayanların

25. *Tefsîr-i sûre-i Nûn ve'l-Kalem 'alâ meşrebi ehli't-tevhîd ve'l-hikem:* Eser, Kalem sûresinin ilk dört âyetinin⁴⁵ tefsiridir. Eserin dili Arapça'dır.⁴⁶

26. *Risâletün fî tefsîri kavlihî te'âlâ yâ eyyühe'n-nâsu'budû Rabbeküm:* Risâle, Bakara sûresinin 21. âyetinin⁴⁷ tefsiridir. Eserin dili Arapça'dır.⁴⁸

III. Âdiyât Sûresi Tefsîri'nin Değerlendirilmesi ve Eserin Metni

Tefsîr-i Sûre-i Âdiyât, Abdullâh Bosnevî'nin, Sultan İÖ. Murad'ın (ö. 1049/1640) kırk gün süren Bağdat muhasarasının zaferle sonuçlanması üzerine telif ettiği eseridir.⁴⁹ Buradan hareketle tefsirin 1048/1639 senesinde telif edildiğini söyleyebiliriz. Müellif eserin mukaddimesinde fetih haberinin ulaşması üzerine Âdiyât sûresini hem Arapça hem de Türkçe olarak tefsir ettiğini ifade etmiştir.⁵⁰ Türkçe tefsirin, Arapça tefsire göre daha muhtasar olduğunu söyleyebiliriz. Bu sebeple, tefsirin Arapça versiyonunda var olan lügavî açıklamaların, bazı ifade ve rivâyetlerin Türkçe'sinde yer almadığı görülmektedir.⁵¹

---

amelleri boşa çıkmıştır. Onlar ancak yapmakta olduklarının cezasını çekerler." A'raf, 7/144-147.

⁴⁴ Eserin bazı nüshaları için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, no: 2040/8; 2396/11.

⁴⁵ "*Nûn. (Ey Muhammed) Andolsun kaleme ve satır satır yazdıklarına ki, sen Rabbinin nimeti sayesinde, bir deli değilsin. Şüphesiz sana tükenmez bir mükâfat vardır. Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin."* Kalem, 68/1-4.

⁴⁶ Risâlenin bir nüshası için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, no: 2396/18.

⁴⁷ "*Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet edin ki, Allah'a karşı gelmekten sakınasınız."* Bakara, 2/21.

⁴⁸ Risâlenin bir nüshası için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, no: 2396/14.

⁴⁹ Bkz. Abdullah Bosnevî, *Tefsîr-i sûre-i Âdiyât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizade, no: 745/1, vr. 2a-b.

⁵⁰ "... bi-'avnillâhi teâlâ Bağdâd'ın feth haberi ve pâdişâh-ı zıllullâh hazretlerinin nasrı beşîri vârid oldukça, Hakk te'âlâ hazretlerine secde edip, Hazret-i Cevâd nasr u imdâd ile bize in'âm eylediği ni'met mukâbelesinde hamd olundu. Ve sûre-i mezbûrenin kırâ'eti esnâsında, feth olunan me'ânî ile sûre-i mezbûre lisân-ı 'Arabî ile tefsîr olunmuş idi. Ba'dehu 'alâ tarîkî'l-icmâl Türkî ile tefsîr olundu." Bosnevî, *Tefsîr-i sûre-i Âdiyât*, vr. 2b.

⁵¹ Tefsirin Arapça nüshaları için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, no: 2040/4 ve no: 2396/3. Abdullah Bosnevî meşhur *Fusûsü'l-hikem* şerhini ise ilk olarak Türkçe telif etmiş, ardından gelen yoğun talepler üzerine eserin bir de Arapça şerhini yapmıştır. Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2: 1263-1264.

Eser, sûrenin münderecâtına uygun ifadelerle bezeli Arapça bir mukaddime ile başlamaktadır. Ardından yukarıda da bahsettiğimizi üzere, müellifin eseri telif sebebini zikrettiği kısım gelmektedir. Bosnevî ele aldığı âyetin ilk olarak icmâlî manasını zikretmiş, ardından yaptığı işârî yorumlarla âyetin tefsirine genişlik kazandırmıştır.

Müellif, eserin telif gerekçesiyle sûrenin sebab-i nüzûlü arasında bir bağ kurmuş ve bu durumu şöyle izah etmiştir:

“Vaktâ kim sultân-ı a’zam ve hâkân-ı mu’azzam ... Sultân b. Sultân Sultân **Murâd Hân** b. Sultân Ahmed Hân ... hazretleri dâr-ı İslâm olan medîne-i Bağdâd üzere bağı ü fesâd ile müstevlî olan kızılbaş tâifesi def’ u izâlesi için asker-i mücâhidîn ve cünûd-i muvahhidîn ile sefere teveccüh eyledi ve medîne-i Bağdâd’ı asker-i İslâm-ı nusret-encâm ile muhâsara eyledi ... bir ay mikdârı ki feth u nusret haberi meks eyledi. Nitekim risâlet-penâh hazretleri Benî Kinâne’den bir kavm üzere irsâl eylediği seriyyenin haberi bir ay mikdârı meks eyledi ki sûre-i Âdiyât onun hakkında nâzil oldu ... Hakk te’âlâ hazretleri risâlet-penâh hazretlerini onunla beşâret eylediği gibi bizi dahi pâdişâh-ı İslâm hazretlerinin feth-i nusreti ve a’dâ üzere galebe ve iğâreti haberi ile tebşîr eyleye ... on gün dahi temâm olup kırk gün temâm oldu”⁵²

Hiz. Peygamber’in Benî Kinâne üzerine gönderdiği seriyyeden bir ay boyunca haber alınmayınca, münâfıklar ve yahûdiler seriyyede bulunan herkesin katledildiği şekilde bir şâyia yaymışlar ve bu durum müslümanların moralinin bozulmasına sebep olmuştu. Cenâb-ı Hakk bu durum üzerine müslümanların gönlüne sürûr vermesi için sureyi inzâl etmiş, sûrenin inzâlinden bir süre sonra da seriyyenin zafer haberi müslümanlara ulaşmış idi.⁵³ Görüldüğü üzere Abdullah Bosnevî, ordunun Bağdat seferinden yaklaşık kırk gün süre haber alınmaması ile mezkûr hadise arasında irtibat kurmuş ve seferin zaferle sonuçlanması üzerine teberrüken eserini telif etmiştir.

Bosnevî sebebin husûsîliğinin, hükmün umûmîliğine engel teşkil etmeyeceğini ifâde eden kâide fehvâsınca, asr-ı saadette İslam ordusunun gıyâbında menfî hareket eden gruplara benzemekten

⁵² Bosnevî, *Tefsîr-i sûre-i Âdiyât*, vr. 1b-2a.

⁵³ Ayrıntı için bkz. Ebû'l-Hasen en-Nisâbûrî el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl* (Kâhire: Dâru'l-Bâz, 1968), 305; Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer b. Kesîr ed-Dimaşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (Riyad: Dâru Taybe, 1999), 8: 466-467.

sakındırarak, devrinin müslümanlarına şu ifâdelerle nasihatte bulunmuştur:

“Bu âyet-i kerîme eğerçe kim şol münâfıklar hakkındadır ki Rasûl ‘aleyhisselâm Benî Kinâne’de bir kavm üzere irsâl eylediği seriyye için, “Onlar cemî’an katl olundular” diye şemâtet etmişler idi. Velâkin bunun hükmü ‘âmmdır. Hudûd-i İslâm’ı hâfız u hâmî ve bağı u fesâdı mirât-ı vech-i dîn-i İslâm’dan müzîl u mâhî olan pâdişâh-ı zıllullâh, asker-i İslâm ile suğûr-i dîn-i İslâm’da olan a’dâ ile harb u kîtâlde iken, evlerinde ehl ü ‘iyâlleri ile sâye-i seyf-i sultânda huzûr u râhat üzere olan mü’minlere vâcibdir ki leyl ü nehâr Cenâb-ı Rubûbiyyete teveccüh edip, pâdişâh-ı zıllullâh hazretlerinin izdiyâd-ı kuvvet ve kudreti ve imtidâd-ı feth u nusreti de’âvâtına muvâzebet üzere olalar ve huzûr u râhatı terk edeler, tâ kim bu âyet-i kerîmenin hükmü tahtına dâhil olmayalar, ne’ûzü billâh.”⁵⁴

Bosnevî'nin, âyetlerin yorumunu yaparken işârî açılımlar yaparak tefsirini zenginleştirdiğini ifâde etmiştik. İnsanın nankörlüğüne atf yapan sûrenin altıncı âyetini⁵⁵ tefsirini, müellifin tasavvuf terminolojisini risâlesinde nasıl kullandığına örnek olarak zikredebiliriz:

“Tahkîk insân sûret-i hissiyye-i beşeriyye ve sıfât-ı unsuriyye-i hayvâniyye-i tabîiyye hasebiyle rabbine âsî ve ni’am-i mütevâliyesine münkirdir. Ya’nî Hakk te’âlâ hazreti onu zulmet-i ‘ademden, feyz-ı cûd ile nûr-i vucûda ihrâc edip, akl-ı evvelden merâtib-i vucûdda mazhariyye-i külliyye ve ‘ubûdet-i mahza mahallî olan sûret-i insâniyyeye vâsıl olunca onu ifâza-i cûd eyledi ve onu tarîk-i haktan ta’vîkten ve etrâfa inhırâf u meylden hıfz edip, tesviye-i külliyye ile esmâ-i ilâhiyyenin cem’inin sûreti üzere halk eyledi. Tâ kim mazhariyye-i külliyye ve ‘ubûdet-i mahza-i ‘aliyye ile mütehakkak olup hazâin-i esmâda mahzûne olan âsâr ve ahkâm-ı ilâhiyye ve şu’un ve sıfât-ı gayr-ı mütenâhiye onun mazharı ile tecellî edip, celâ ve isticlâ-i küllî hâsıl ola. Ve ol dahî tabî’at-ı süfle-i unsuriyye esfelinde olan sıfât-ı hayvâniyye ve ahlâk-ı cemâdiyye ile mültebis olduğu hâlde ‘ubûdiyyet-i mahza ile tahakkuk ile Rabb-i hâssı tarafından ona nâzile olan ni’am-ı ilâhiyye-i gayr-ı mütenâhiyyeye münkir olup emrine âsîdir.”⁵⁶

⁵⁴ Bosnevî, *Tefsîr-i sûre-i Âdiyât*, vr. 3b.

⁵⁵ “İnsan gerçekten Rabbine karşı pek nankördür.” ‘Âdiyât, 100/6.

⁵⁶ Bosnevî, *Tefsîr-i sûre-i Âdiyât*, vr. 3a-b.

Müellif, Arapça tefsir risâlelerinde, lafızların filolojik açıdan tahliline ihtimam göstermiştir. Fakat Türkçe eserlerinde bu ve benzeri ihtisas gerektiren unsurları kısmen hazfettiği görülmektedir. Sûrenin yedinci âyetinin tefsirini yaparken zikrettiği bir nükte, müellifin dil açısından lafızları ele alış şekline örnek olarak gösterilebilir:

“وَإِنَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكَ لَشَهِيدٌ”⁵⁷ Ve dahî insân kendi kenûd ve isyânına şehîddir. Ya’nî kalbinde olan kenûd ve cuhûd ve nifâktan ve nefsinde olan hubb-i dünyâ, sıfât-ı reddiyye ve sû-i ahlâktan olan şeye şehîd ve âlimdir. Dünyâyâ şiddet-i inhimâkından ve hubb-i dünyâ ve sıfât-ı selbiyye ve reddiyye kalbini ahz edip onda tahakküm etmekle, ol sûret-i zihniyye-i süfliyye-i münkire onun meşhûdudur ve ona müteveccihdir ve münkir olduğunu âlimdir. Ve eğer suâl olunursa kendi kenûduna şehâdet eder velâkin rucû’ etmez. Nihâyet mâlını ve cânını hıfz için İslâm’ı ızhâr ve nifâkı ızmâr eder. Bu takdîr üzere إِنَّهُ zamîri insâna râci’ olur. Ve câizdir ki zamîr رَبِّ’e râci’ ola. Ya’nî Hakk te’âlâ onun kenûd ve nifâkını şehîddir, ya’nî âlimdir ve ilmi hasebiyle ona mücâzât eder. Pes nifâk ona fâide etmez.”⁵⁸

Abdullah Bosnevî, eseri telif ederken kullandığı kaynaklara dair pek fazla ayrıntı vermemiştir. Sadece bir yerde İbnü’l-Arabî’nin *Fütûhât-ı Mekkiyye*’sinin ismi geçmektedir.⁵⁹ Tefsirin tespit edebildiğimiz tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizâde koleksiyonu, 745/1 numarada kayıtlıdır. Seyyid Ömer isimli birisi tarafından istinsâh edilen nüsha beş varaktır ve 195x145-bbxbb mm ölçülerindedir. Eserin transkripsiyonunda, istinsah tarihi 1239/1823 senesi olan bu nüsha esas alınmıştır.⁶⁰

⁵⁷ “Kendisi de buna şahittir.” ‘Âdiyât, 100/7.

⁵⁸ Bosnevî, *Tefsîr-i sûre-i Âdiyât*, vr. 4b.

⁵⁹ Ve li-hâzâ nûr-i ezher ve kibrît-i ahmer, ya’nî Şeyh-i Ekber hazretleri *Fütûhât-ı mekkiyye* nâm kitâbında der ki “Pâdişâh-ı âdilîn hükûmeti tahtında olan ibâdât ve tâ’atın ucûru ve semerâtı emsâli ol pâdişâha i’tâ olunur. Zirâ onlardan ol ibâdâtın vukû’u, onun adl ve ictihâdı ile men’ ve def’ ile vâk’ıdır. Ve onların ecirlerine naks gelmez.” Bosnevî, *Tefsîr-i sûre-i Âdiyât*, vr. 4a-b.

⁶⁰ Muhtelif eserlerin bulunduğu bir mecmuada yer alan bu eserin başında “... şârihu’l-fusûs, âlimu’s-sirri ve’n-nusûs, şeyhu şuyûhi’l-İslâm, kâşifu’s-sirri ve’l-ilhâm, Hazret-i Şeyh Abdî Efendi el-Bosnevî kaddesallâhu sirrahu’l-azîz” şeklinde bir not yer almaktadır.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

[1b] el-Hamdü lillâhi fâtihi hazâ'ini'l-hazarât ve mürsili'l-ervâhi't-tâliyâti bi'l-âyâti'l-beyyinât ilâ mazhari cemî'i'l-esmâ'i ve's-sîfât ve miftâhi cemî'i'n-nesebi'l-gaybiyyeti ve't-ta'ayyünât, Muhammedi'llezî erselehû bi'l-hüdâ ve ızhâri'l-Hakki fîmâ beyne'l-arzi ve's-semâvât ve eyyedehû fi'l-'azmi ve'd-da'veti ileyhi mine'l-mele'i'l-a'lâ bi'l-mürselât ve mine'l-mele'i'l-esfel bi'l-mücâhidîn fî sebîlillâhi ve'l-'âdiyât ve 'azmihim ve teveccühihim fi'l-leyâli'l-muzlimeti nahve'l-'adüvvi bi'l-mûriyât. Sallallâhu 'aleyhi ve 'alâ âlihî ve eshâbihî'llezîne câhedu'l-küffâra ve'l-münâfikîne 'ale'l-hayli'l-muğîrât bi'n-nufûsi'd-dâbihât.

Ve ba'd, vaktâ kim sultân-ı a'zam ve hâkân-ı mu'azzam, hâdim-i Harameyn-i Şerîfeyn ve mazhar-ı kudret-i mâ fi'l-yedeyn, zıllullâhi beyne'l-hânıkayn, Sultân b. Sultân [2a] Sultân Murâd Hân b. Sultân Ahmed Hân b. Sultân Muhammed Hân eyyedallâhu te'âlâ bi't-te'yîdi'llezî ihtassa bi'l-mele'i'l-a'lâ ve rafe'a a'lâme 'izzihî ve nasrihî ilâ şer'ihî'l-ezhâ, dâr-ı İslâm olan medîne-i Bağdâd üzere bağy ü fesâd ile müstevlî olan kızılbaş tâifesi def' u izâlesi için asker-i mücâhidîn ve cünûd-i muvâhidîn ile sefere teveccüh eyledi ve medîne-i Bağdâd'ı asker-i İslâm-ı nusret-encâm ile muhâsara eyledi. Kulûb-i hâşî'a ve 'uyûn-i dâmi'a ile pâdişâh-ı zıllullâh hazretlerinin feth u nusreti de'avâtına muvâzebet ve intizâr-ı beşâret-i zafer u nusret üzere olan ulemâ ve sulehâ ve meşâyih ve etkiyâ dâ'ileri ile bir ay mikdârı ki feth u nusret haberi meks eyledi. Nitekim risâlet-penâh hazretleri Benî Kinâne'den bir kavm üzere irsâl eylediği seriyyenin haberi bir ay mikdârı meks eyledi ki sûre-i ve'l-'Âdiyât onun hakkında nâzil oldu. Ve Hakk te'âlâ hazretleri ol seriyyenin igâret ve nusretinden ve 'adüvü üzere galebesinden ihbâr eyledi.

Pes Hazret-i Ulûhiyyet ki mebde-i cemî-i te'ayyünât ve masdar-ı cemî-i hâcâtır, teveccüh-i küllî ve ikbâl-i kalbî ve cem'i ile feth u nusret-i pâdişâh-ı zıllullâh hazretleri için teveccüh ve ikbâl olunup ve sûre-i mezbûre ki [2b] Hazret-i Rasûl'e beşâret için münzeledir, şeffî edinip, Hakk te'âlâ hazretleri risâlet-penâh hazretlerini onunla beşâret eylediği gibi, bizi dahî pâdişâh-ı İslâm hazretlerinin feth u nusreti ve a'dâ üzere galebe ve igâreti haberi ile tebşîr eyleye diye tazarru'la iltimâs olundu. Pes vaktâ kim münâcât-ı Hakk'ta zikr olunan otuz gün üzere, vech-i mezkûr üzere on gün dahî tamâm olup kırk gün tamâm oldu. Nitekim Mûsâ 'aleyhisselâm hakkında Hakk te'âlâ buyurur (وَوَاعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً

61 وَأَتَمَمْنَاهَا بِعَشْرِ فَنَمَّ مِيقَاتَ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً dedi. Bi-'avnillâhi teâlâ Bağdâd'ın feth haberi ve pâdişâh-ı zıllullâh hazretlerinin nasrı beşiri vârid oldukça, Hakk te'âlâ hazretlerine secde edip, Hazret-i Cevâd nasr u imdâd ile bize in'âm eylediği ni'met mukâbelesinde hamd olundu. Ve sûre-i mezbûrenin kırâ'eti esnâsında, feth olunan me'ânî ile sûre-i mezbûre lisân-ı 'Arabî ile tefsîr olunmuş idi. Ba'dehu 'alâ tarîki'l-icmâl Türkî ile tefsîr olundu. Ve billâhi't-tevfîk.

İmdî, vaktâ kim irâde-i ilâhiyye âlemi halk etmeye ma'rifet-i rabbânî için ve hazâ'in-i ilâhiyye-i esmâ'iycede mahzûne olan onların âsâr ve ahkâmını, buk'a-i imkâniyyede ızhâr için ta'alluk eyledi ise ve bu emrin husûlü cem'î hakâyık-ı ilâhiyye ve kevniiyyeyi câmi'a olan hakikat-i külliyye-i cem'iyenin sırrı ve mazharı olan Hazret-i Rasûlullâh'ın sallallâhu 'aleyhi ve sellem 'azmi küllî ile bi'setine mevkûf ve müşrikîni seyf ile ilzâm [3a] edip, guzât-ı müslimîni cenk u harb için mahlûk olan yarar atlar ile etrâfa irsâl etmeye ma'tûf ve masrûf oldu ise ve 'adüvv tarafına seğirden gâzîlerin atları bu emrin husûlü esbâbından oldu ise, Hakk te'âlâ hazretleri fî sebîlillâh 'adüvv tarafına teveccüh eden gâzîlerin şiddet ile 'adv eden atlarının harekâtı ile ve evzâ'ı ve etvârı ile kasep edip 62 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا) dedi. Ya'nî şol atlar ki fî sebîlillâh 'adüvv tarafına şiddet ile yürürler, karınları ve burunları öttüğü hâlde. 63 (فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا) Ve gece ile taşlık yerde 'adüvv tarafına şiddet ile yürürler, tırnakları ile taş arasında çakmak gibi âteş çıkardıkları hâlde. 64 (فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا) Ve dahî sabâh vaktinde gâzîlerin murâdı üzere 'adüvv tarafına sür'at üzere yürüyeler. Ve yâhûd sabâh vaktinde nehb u gâret edeler. Ve 'alâ küllî't-takdîreyn, igâret 'adüvv tarafına seğirden atların vasfıdır.

65 (فَأَنْزَرَنَ بِهِ نَفْعًا) Ve dahî yürüdükleri yerde ve yâhûd ol vakitte ve yâhûd Fâris'i mültebis oldukları hâlde gubâr kaldırırlar. 66 (فَوَسَطْنَ بِهِ جَمْعًا) Dahî ol vakit ve yâhûd 'adüvv tarafına seğirtmeyi ve yâhûd gubârı ve yâhûd Fâris'i mültebis oldukları hâlde a'dâ cem'ini tavassut edeler. Ya'nî

61 "Musa'ya otuz gece vade verip sonra buna on gece daha kattık; böylece Rabbinin tayin ettiği müddet kırk geceye tamamlandı. Musa, kardeşi Harun'a, 'Milletim içinde benim yerine geç, onları ıslah et, bozguncuların yoluna gitme' dedi." A'râf, 7/142.

62 "Andolsun soluk soluğa koşanlara." 'Âdiyât, 100/1.

63 "(Andolsun) Andolsun kıvılcımlar saçanlara." 'Âdiyât, 100/2.

64 "(Andolsun) Sabah vakti baskın yapanlara." 'Âdiyât, 100/3.

65 "(Andolsun) Tozu dumana katanlara." 'Âdiyât, 100/4.

66 "(Andolsun) Derken bir topluluğun ortasına dalanlara." 'Âdiyât, 100/5.

a'dânın ortasına uğrayıp, atları perîşân edeler, ol atlar hakkı için. إِنَّ) 67) الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكُونُذٌ) Tahkîk insân sûret-i hissiyye-i beşeriyye ve sıfât-ı unsuriyye-i hayvâniyye-i tabî'yye hasebiyle rabbine âsî ve ni'am-i mütevâliyesine münkirdir. Ya'nî Hakk te'âlâ hazreti onu zulmet-i 'ademden, feyz-ı cûd ile nûr-i vucûda ihrâc edip, akl-ı evvelden merâtib-i vucûdda mazhariyye-i külliyye ve 'ubûdet-i mahza mahallî [3b] olan sûret-i insâniyyeye vâsıl olunca onu ifâza-i cûd eyledi ve onu tarîk-i haktan ta'vîkten ve etrâfa inhırâf u meylden hıfz edip, tesviye-i külliyye ile esmâ-i ilâhiyyenin cem'inin sûreti üzere halk eyledi. Tâ kim mazhariyye-i külliyye ve 'ubûdet-i mahza-i 'aliyye ile mütehakkak olup hazâin-i esmâda mahzûne olan âsâr ve ahkâm-ı ilâhiyye ve şu'ûn ve sıfât-ı gayr-ı mütenâhiye onun mazharı ile tecellî edip, celâ ve isticlâ-i küllî hâsıl ola. Ve ol dahî tabî'at-ı süfle-i unsuriyye esfelinde olan sıfât-ı hayvâniyye ve ahlâk-ı cemâdiyye ile mültebis olduğu hâlde 'ubûdiyyet-i mahza ile tahakkuk ile Rabb-i hâssı tarafından ona nâzile olan ni'am-ı ilâhiyye-i gayr-ı mütenâhiyyeye münkir olup emrine âsîdir.

Bu âyet-i kerîme eğerçe kim şol münâfıklar hakkındadır ki Rasûl 'aleyhisselâm Benî Kinâne'de bir kavm üzere irsâl eylediği seriyye için, "Onlar cemî'an katl olundular" diye şemâtet etmişler idi. Velâkin bunun hükmü 'âmmdır. Hudûd-i İslâm'ı hâfız u hâmî ve bağı u fesâdı mirât-ı vech-i dîn-i İslâm'dan müzîl u mâhî olan pâdişâh-ı zıllullâh, asker-i İslâm ile suğûr-i dîn-i İslâm'da olan a'dâ ile harb u kıtâlde iken, evlerinde ehl ü 'iyâlleri ile sâye-i seyf-i sultânda huzûr u râhat üzere olan mü'minlere vâcibdir ki leyl ü nehâr Cenâb-ı Rubûbiyyete teveccüh edip, pâdişâh-ı zıllullâh hazretlerinin izdiyâd-ı kuvvet ve kudreti ve imtidâd-ı feth u nusreti de'âvâtına muvâzebet üzere olalar ve huzûr u râhatı terk edeler, tâ kim bu âyet-i kerîmenin hükmü tahtına dâhil olmayalar, ne'üzü billâh. İmdî ey merd-i ferîd ve ey mühtedî ve reşîd Hakk te'âlâ hazretlerinin [4a] cenâb-ı âlîsinde fî sebîlillâh mücâhede eden gâzîlerin atları 'izzetine ve şerefine nazar eyle ki Hakk te'âlâ onların 'adüvv tarafına şiddet ile soluk almaları ile ve gece ile yürürken tırnaklarından âteş sıçrayıp ve gündüz 'azm ettiklere yerde gubâr koparıp ve a'dâ cem'ine uğrayıp onları tevessut ve perîşân etmeleri ile kase eder.

İmdî evsâf-ı mezkûre ile hareket eden atlara fî sebîlillâh süvâr olup, 'adüvvünün tîğ u teber ve tîr u hançerine karşı, bî-cevşen ve miğfer-göğüs gerip, sînesini kalkan ve şeşper-i 'azîmet ve tavassut ile cem'iyyeti

67) "İnsan gerçekten Rabbine karşı pek nankördür." 'Âdiyât, 100/6.

beynini dağıtıp, onu perîşân eden gâzîlerin, 'indallâh şeref u 'izzeti ve kadr u mekâneti 'âlî olduğundan ötürü, Hakk te'âlâ onların gazâda olan atlarının harekâtı ve evzâ'ı ile kasem eyledi, tâ kim fehm u idrâk sâhibi olan kimse, mücâhid fî sebîlillâh olan gâzîlerin 'uluvv-i kadrlerine ondan istidlâl eyleye. İmdî îcâd-ı âlemden maksûd, ilâhî olan ma'rifet-i Rabbâniyye ve 'ubûdet-i 'abdâniyye vechini ve tarîkini beyân için, Rasûl 'aleyhisselâm üzere münzel olan şer'-i mutahhar ve dîn-i münevverin hâdimi ve hâfızı olan pâdişâh-ı zıllullâh hazretlerinin hudûd-i İslâm'da nazm u intizâm-ı ahkâm-ı şer'-i mübîn ve sugûr-i İslâm'da def'-i mazarrat-ı a'dâ-i dîn-i metîn için olan ictihâdı ve mücâhedesi mukâbelesinde, 'indallâh olan rütbe-i 'aliyyesi Hakk'tan gayrı kimsenin ma'lûmu değildir. Zîrâ îcâd-ı âlemden murâd ilâhî olan emrin husûlü ve bu âlemde onun imtidâdı ahkâm-ı şer'-i mutahharı hâfız ve râ'î ve hudûd-i İslâm'ı a'dânın mazarratından hâmi olan pâdişâh-ı mücâhidin zebb u men'i ile vâkı'dır. Ve li-hâzâ nûr-i ezher ve kibrît-i ahmer, ya'nî Şeyh-i Ekber hazretleri *Fütûhât-ı Mekkiyye* nâm kitâbında der ki "Pâdişâh-ı âdilîn hükûmeti tahtında olan ibâdât ve tâ'atın ucûru ve semerâtı emsâli ol pâdişâha [4b] i'tâ olunur. Zîrâ onlardan ol ibâdâtın vukû'u, onun adl ve ictihâdı ile men' ve def' ile vâkı'dır. Ve onların ecirlerine naks gelmez."

(وَإِنَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكَ لَشَهِيدٌ)⁶⁸ Ve dahî insân kendi kenûd ve isyânına şehîddir. Ya'nî kalbinde olan kenûd ve cuhûd ve nifâktan ve nefsinde olan hubb-i dünyâ, sıfât-ı reddiyye ve sû-i ahlâktan olan şeye şehîd ve âlimdir. Dünyâyâ şiddet-i inhimâkından ve hubb-i dünyâ ve sıfât-ı selbiyye ve reddiyye kalbini ahz edip onda tahakküm etmekle, ol sûret-i zihniyye-i süfliyye-i münkire onun meşhûdudur ve ona müteveccihdir ve münkir olduğunu âlimdir. Ve eğer suâl olunursa kendi kenûduna şehâdet eder velâkin rucû' etmez. Nihâyet mâlını ve cânını hıfz için İslâm'ı ızhâr ve nifâkı ızmâr eder. Bu takdîr üzere إِنَّهُ zamîri insâna râci' olur. Ve câizdir ki zamîr رَبِّ'e râci' ola. Ya'nî Hakk te'âlâ onun kenûd ve nifâkını şehîddir, ya'nî âlimdir ve ilmi hasebiyle ona mücâzât eder. Pes nifâk ona fâide etmez.

(وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ)⁶⁹ Ve dahî insânın mâla muhabbeti meşdûddur. Pes bundan ötürü Hakk te'âlâ hazreti إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ⁷⁰ kavlini, وَإِنَّهُ عَلَىٰ ذَٰلِكَ

⁶⁸ "Kendisi de buna şahittir." 'Âdiyât, 100/7.

⁶⁹ "Ondaki mal hırsı pek şiddetlidir." 'Âdiyât, 100/8.

⁷⁰ "Şüphesiz insan, Rabbine karşı çok nankördür." 'Âdiyât, 100/6.

71 *وَأِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ* kavli ile irdâf edip münâfıkînin evsâfını hubb-i mâl ile hatm eyledi. Ke'nnehû mâla ve dünyâyâ şiddet ile teveccüh edip ona muhabbet etmek cemî' hatâların aslıdır. İmdî, Erhamü'r-Râhîmîn'in insâna olan rahmetine nazar eyle ki insân, evsâf-ı mezbûre ile hayvândan edall ve cemâddan esfel iken Hakk te'âlâ ondan insân ile ta'bîr eder ve kelimât-ı leyyine ile ona âhireti ve âkıbeti emrini tezkîr edip eyitti. (أَفَلَا يَعْلَمُ) 72 *إِذَا بُعِثَرَ مَا فِي الْقُبُورِ* Ya'nî dünyâda olan cemî' suver-i unsuriyye fânîdir. Ve benî âdem mecmû'an [5a] makbûr olup yevm-i kıyâmette meb'ûs olur. Ve herkes dünyâda ne kesb eyledi eyledi ise onunla haşr olur. Ya'nî insân bilmez mi kaçan kim kıyâmet gününde kubûrda olan 'izâm-ı nehira ve a'zâ-ı bâliye ve kediradan olan şey rûhun ona nefhi ve indimâmı ile kubûrdan ihrâc olunup meb'ûs ola. 73 *(وَحُصِّلَ مَا فِي الصُّدُورِ)* Ve dahî dünyâda tekîfte, sudûrda olan akâyid ve ahlâk ve a'mâl ve zunûn ve ikrâd ve kenûd ve ahvâlden meknûn olan ve sâir hey'ât-ı zihniyye ve kuvvâ-yı hayâliyyede mahzûn olan şey ibrâz ve cem' oluna. Ya'nî insân dünyâda iken a'mâl ve ef'âl ve sıfâttan ve ahlâk ve nu'uttan ne şey üzere olup onunla berzaha intikâl ederse, yevm-i kıyâmette ecsâm-ı insâniyye ol suver ile kubûrdan çıkar ve ol kubûr ile zâhir olup haşr olur. Kubûrda suver-i cemâdiyyede makbûr iken ve li-hâzâ 74 *إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّخَبِيرٌ* dedi ve 'ukalâ için olan zamîr-i cem' ile onlardan ta'bîr eyledi, sûretinde 'ukalâdan gayr için olan ما ile onlardan ta'bîr ettikten sonra.

75 *(إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّخَبِيرٌ)* Ya'nî insân dünyâda müddet-i tekîfte olan a'mâl ve ahlâk suveri ile kubûrdan haşr oldukça bilmez mi ki Rabb u Hâlikları ol yevm-i ma'hûdda onları habîrdir. Ya'nî âlimdir, pes mücâzât eder haşr olan suverleri hasebiyle. Pes insân dünyâda iken vahy ile nüzûl olan şer'-i mutahharda sâbit olan a'mâl-i sâliha ile ta'alluk ve tahâret-i asliyye ve nezâhet-i rûhiyye-i 'ulviyye ile tahakkuktan lâbüddür. Tâ kim dâr-ı âhirette ve yevm-i kıyâmette suver-i tayyibe haşr olup cennet ile [5b] ve rıdvân ile mücâzât vâkı' olup ebvâb-ı cennete geldiklerinde

71 "Ve kendisi de buna şahittir. Gerçekten o dünya malını çok sevdiği için katıdır." 'Âdiyât, 100/7-8.

72 "Yoksa bilmez mi kabirdekilerin çıkarılacağı zamanı?" 'Âdiyât, 100/9.

73 "Göğüslerde bulunanların derlenip toparlanacağını?" 'Âdiyât, 100/10.

74 "O gün Rableri onların bütün yaptıklarından haberdardır" 'Âdiyât, 100/11.

75 "O gün Rableri onların bütün yaptıklarından haberdardır" 'Âdiyât, 100/11.

hızân-ı cennet onları kapılarda ⁷⁶(سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ) kavilleri ile istikbâl edeler ve cennete idhâl edeler. ⁷⁷(وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ) Temmet. Harrarahu'l-fakîr Seyyid Ömer gufira leh. Sene 1239.

Kaynakça

- Alpaydın, Mehmet Akif. *Osmanlılarda Türkçe Tefsir Geleneği*. İstanbul: İFAV, 2016.
- Ateş, Süleyman. *İşârî Tefsir Okulu*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifîn esmâu'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Îzâhu'l-meknûn fi'z-zeyl alâ keşfi'z-zunûn*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1972.
- Bursalı Mehmed Tâhir. *Meşâyih-i Osmâniyeden Sekiz Zâtın Terâcim-i Ahvâli*. İstanbul: Şirket-i Mürettibiye, 1318.
- Bursalı Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333.
- Hüseyin Vassâf. *Sefîne-i Evliyâ*. Yazma Bağışlar, 2305-2309, Süleymaniye Kütüphanesi.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. Riyad: Dâru Taybe, 1999.
- İbnü'l-Gazzî, Muhammed b. Abdurrahman. *Dîvânü'l-İslâm*. Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1990.
- Kara, Mustafa. "Abdullah Bosnevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1988, 1:87.
- Kartal, Abdullah. "Bursa'da Bosnalı Bir Melâmî; Abdullah Bosnevî, Hayatı, Eserleri ve Bir Kasîdesi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/6 (1994): 297-312.
- Kartal, Abdullah. "Abdullah Bosnevi ve Merâtib-i Vücûd ile İlgili Bir Risâlesi". Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1951.

---

⁷⁶ "Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da grup grup cennete sevk edilirler. Cennete vardıklarında oranın kapıları açılır ve cennet bekçileri onlara şöyle der: "Size selâm olsun! Tertemiz oldunuz. Haydi ebedî kalmak üzere buraya girin." Zümer 39/73.

⁷⁷ "Andolsun, biz açıklayıcı âyetler indirdik. Allah, dilediği kimseyi doğru yola iletir." Nûr 24/46.

Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-müellifîn*. Beyrût: Mektebetü'l-Müsenna - Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty.

Muhammed el-Muhibbî. *Hulasatü'l-eser fî a'yâni'l-karni'l-hâdî aşer*. Mısır: yy., 1284.

Müstakîmzâde, Süleyman Sadeddin. *Risâle-i Melâmiyye-i Bayrâmiyye*. Nafiz Paşa, 1164, Süleymaniye Kütüphanesi.

Şeyhî Mehmed Efendi. *Vekâyi'u'l-fudalâ*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

Vâhidî, Ebû'l-Hasen en-Nîsâbûrî. *Esbâbü'n-nüzûl*. Kâhire: Dâru'l-Bâz, 1968.